

A ZSARNOKSÁGRÓL

Hús lecke a huszadik századból

TIMOTHY SNYDER

21. SZÁZAD
KIADÓ

Budapest, 2017

A politikában nem mentség, hogy félrevezettek.

LESZEK KOŁAKOWSKI

- 1. Ne engedelmeskedj előre. 19**
- 2. Védd meg az intézményeket. 27**
- 3. Óvakodj a pártállamtól. 33**
- 4. Vállalj felelősséget a világ arcáért. 41**
- 5. Tartsd szem előtt a szakmai etikát. 49**
- 6. Óvakodj a katonai jellegű csoportoktól. 55**
- 7. Légy résen, ha fegyvert kell viselned. 61**
- 8. Állj ki amellet, akinek szüksége van rá. 67**
- 9. Szeresd a nyelved. 77**
- 10. Higgy a valóságban. 85**

11. **Járj utána.** 95
12. **Nézz a másik szemébe, és beszéljess vele.** 107
13. **A valóságban politizálj.** 111
14. **Őrizd a magánéletedet.** 117
15. **Támogasd a jó ügyeket.** 123
16. **Tanulj külföldi sorstársaidtól.** 129
17. **Ügyelj a veszélyes szavakra.** 135
18. **Maradj higgadt, amikor az elképzelhetetlen megtörténik.** 141
19. **Szeresd a hazád.** 151
20. **Légy bátor, amennyire csak tudsz.** 157

Előszó

Történelem és zsarnokság

A történelem nem ismétli önmagát – de tanulságos. Amikor országunk alapító atyái¹ megvitatták az alkotmányt, történelmi ismereteikből vontak le tanulságokat. Aggódtak, hogy

---

¹ Az Amerikai Egyesült Államok történelmében azok a politikusok, akik aláírták a Függetlenségi nyilatkozatot (1776), megvívták a függetlenségi háborút (1775–1783), majd kidolgozták az Alkotmányt (1787). *(A kötetben Unger Anna szakértő, valamint a szerkesztő lábjegyzetei olvashatók.)*

az a demokratikus köztársaság, amelyet szerettek volna felépíteni, össze fog omlani, ezért megvizsgálták az ókori demokráciák és köztársaságok hanyatlását, a császárság és az oligarchia kialakulását. Szem előtt tartották Arisztotelész figyelmeztetését, miszerint az egyenlőtlenség instabilitást szül, míg Platón úgy gondolta, a demagógok visszaélnék a szólásszabadsággal, hogy zsarnokként uralkodhassanak. Azzal, hogy a demokratikus köztársaságot a jogra, valamint a fékek és ellensúlyok rendszerére² alapozták, az alapító atyák el akarták kerülni azt a rosszat, amit ők az ókori filozófusokkal együtt *zsarnokságnak* neveztek. Az ő értelmezésükben a zsarnokság a hatalom bitorlása egy egyén vagy csoport által, vagy a jog megke-

---

² Elsősorban az Egyesült Államok politikájában használatos fogalom, amely arra vonatkozik, hogy a hatalmi ágak egyike sem birtokolja kizárólagosan a hatalmat, kölcsönösen függenek egymástól, kölcsönös jogosítványaik vannak egymás felügyeletére, amellyel féken tartják és ellenőrzik egymást.

rülése a hatalom birtokosai által. Az Egyesült Államokban az ezt követő politikai diskurzus főként az amerikai társadalmon belüli zsarnokság problémáit vitatta meg: a rabszolgák vagy a nők feletti elnyomó uralmat például.

Fontos amerikai hagyomány tehát a történelmet vizsgálni, amikor úgy tűnik, veszélyben van a politikai berendezkedésünk. Amikor ma azon aggódunk, hogy az „amerikai kísérletet” zsarnokság veszélyezteti, az alapító atyák példáját követve megvizsgáljuk más demokráciák és köztársaságok történelmét. A jó hír, hogy ma időben sokkal közelebbi és sokkal szemléletesebb példákból meríthetünk, mint az ókori Görögország vagy Róma. A rossz viszont, hogy a modern demokrácia történelme a hanyatlás és az összeomlás története. Amióta az amerikai gyarmatok kinyilatkoztatták függetlenségüket a brit királyságtól, amelyet az alapító atyák „zsarnokinak” tartottak, Európa három demokratikus kulcseményt élt meg: az első világháborút követően 1918-ban, a második világhá-

borút követően 1945-ben, és a kommunizmus leáldozásakor, 1989-ben. Az említett történelmi pillanatokban létrejött demokráciák közül sok csődbe ment, mégpedig olyan körülmények között, amelyek fontos hasonlóságokat mutatnak a mi helyzetünkkel.

A történelemben ráismerhetünk a jelenre, és ebből a ráismerésből tanulságokat vonhatunk le. A késő tizenkilencedik században – a késő huszadik századhoz hasonlóan – a világkereskedelem növekedése a haladás reményét táplálta. A korai huszadik században – éppúgy, mint a korai huszonegyedikben – ezeket a reményeket megkérdőjelezték az olyan új, tömegpolitikai elképzelések, amelyekben egy vezér vagy párt azt állítja, hogy a nép egészének az akaratát képviseli. Európai demokráciák jobboldali autoriter és fasiszta rezsimekké omlottak össze az 1920-as és 1930-as években. Az 1922-ben alapított kommunista Szovjetunió az 1940-es években kiterjesztette modelljét Európára. A kontinens huszadik századi

történelme azt mutatja meg, milyen könnyen összeroppanhatnak a társadalmak, romba dőlhetnek a demokráciák, megtörhet az erkölcsi tartás, és az átlagférfi hirtelen egy tömegsír felett találhatja magát fegyverrel a kezében. Jó szolgálatot tenne nekünk ma, ha értenénk, miként lehetséges ez.

Mind a fasizmus, mind a kommunizmus a globalizációra adott válasz volt: azokra a valódi és képzelt egyenlőtlenségekre, amelyeket a globalizáció teremtett, és a demokráciák ezekkel szembeni nyilvánvaló tehetetlenségére. A fasiszták az észet az akarat nevében utasították el, és az objektív igazságot egy dicső mítosszal helyettesítették, amelyet egy, a nép szócsöveként fellépő vezető fogalmazott meg. Arcot adtak a globalizációnak, és azt állították, annak bonyolult kihívásai a nemzet elleni összeesküvés termékei. A fasiszták egy-két évtizedig uralkodtak, háborítatlan szellemi örökséget hagyva maguk után, amely ma egyre erősebben alakítja a világunkat. A kommunisták hosszabb ideig

maradtak hatalmon – közel hét évtizeden át a Szovjetunióban, és több mint négy évtizedig Európa keleti felének nagy részén. Ők megoldás gyanánt egy fegyelmezett pártelit uralmát javasolták, amelynek monopóliuma van az észre, és amely a társadalmat egy biztos jövő felé vezeti, a történelem szerintük örök törvényeinek megfelelően.

Csábít a gondolat, hogy demokratikus örökségünk automatikusan megvéd bennünket ilyesféle fenyegetésektől. Ez hibás reflex. Valójában éppen az alapító atyák által nyújtott példa követeli meg a történelem vizsgálatát, hogy alapjaiban értsük a zsarnokság forrásait, és kidolgozzuk a megfelelő válaszokat. A mai amerikaiak semmivel sem bölcsőbbek az európaiaknál, akik tanúi voltak annak, ahogyan a demokrácia a huszadik század során átadja helyét a fasiszmusnak, a náciizmusnak vagy a kommunizmusnak. A mi előnyünk, hogy az ő tapasztalataikból tanulhatunk. És a mostani erre a megfelelő pillanat.

Ez a könyv a huszadik század húsztanulását mutatja be, jelen körülményeinkre vonatkoztatva.

1

Ne engedelmeskedj előre.

A hatalom legnagyobb részét önként adjuk az autoriter vezetésnek. Az egyének előre kitalálják az elnyomó kormányzat szándékait, majd kérdés nélkül, önként felajánlkoznak ennek végrehajtására. A polgár, aki így viselkedik, maga tanítja meg a hatalomnak, hogy az mit engedhet meg magának.

A megelőlegezett engedelmesség politikai tragédia. Az uralkodók talán eredetileg nem is tudják, hogy a polgárok hajlandók feladni egyik vagy másik értéket, elvet. Az új rezsimnek talán még nincs is lehetősége, hogy közvetlenül befolyásolja a polgárokat ilyen vagy olyan módon. A náciakat hatalomra juttató 1932-es német, vagy a kommunisták győzelmét hozó 1946-os csehszlovákiai választások utáni következő döntő lépés a megelőlegezett engedelmesség volt. Mivel mind a két esetben elegendő ember vállalta önként az új vezetők szolgálatát, a náciak és a kommunisták egyaránt megállapíthatták, hogy gyorsan haladnak a teljes hatalomátvétel felé. Az alkalmazkodás legelső elővigyázatlan aktusait ekkor már nem lehetett visszacsinálni.

1938-ban Adolf Hitler, aki addigra megsziárdította hatalmát Németországban, a szomszédos Ausztria annektálásával fenyegetett. Az osztrák kancellár engedményeit követően az osztrákok megelőlegezett engedelmissége

döntötte el az osztrák zsidók sorsát. Helyi osztrák nácik zsidókat fogtak el, és arra kényszerítették őket, hogy Ausztria utcáiról eltávolítsák az országuk függetlenségének jelképeit. Döntő mozzanat, hogy azok, akik nem voltak nácik, ezt érdeklődéssel és mosolyogva nézték végig. Hasonlóképpen, a nácik listákkal rendelkeztek zsidó vagyonokról, és összeloptak, amit csak tudtak, de akik nem voltak nácik, azok is csatlakoztak hozzájuk. Ahogy a politikaelmélettel foglalkozó Hannah Arendt emlékszik vissza: „Amikor a német csapatok elfoglalták az országot, és a gój szomszédok rátámadtak a zsidó otthonokra, az osztrák zsidók egymás után követtek el öngyilkosságot.”

Az osztrákok megelőlegezett engedelmeskedése 1938 márciusában megmutatta a náci vezetőknek, mi mindent tehetnek meg. Adolf Eichmann Bécsben megalapította a Zsidó Kivándorlás Központi Hivatalát. A német nácik 1938 novemberében az osztrákok márciusi pél-

dáját követően rendezték meg birodalomszerte a kristályéjszakaként ismert pogromot.

Amikor Németország 1941-ben megtámadta a Szovjetuniót, az SS parancs nélkül kezdeményezte a tömegmészárlás módszereinek kidolgozását. Kitalálták, hogy a feletteseik mit szeretnének, és megmutatták, mi lehetséges. Ez sokkal több volt, mint amit Hitler elképzelt.

A megelőlegezett engedelmesség kezdetben azt jelenti, hogy ösztönösen, gondolkodás nélkül alkalmazkodunk egy új helyzethez. Vajon csak a németek tesznek ilyesmit? A Yale Egyetem pszichológusa, Stanley Milgram a náci atrocitásokat tanulmányozva azt akarta bebizonyítani, hogy létezik egyfajta autoriter személyiségtípus, s ez megmagyarázza, hogy a németek miért viselkedtek úgy, ahogy tették. Milgram megtervezett egy kísérletet, hogy bebizonyítsa téziséét, de Németországban nem kapott engedélyt a megvalósítására. Így a Yale Egyetem épületében végezte a kísérletet – ép-

pen abban az időben, amikor Adolf Eichmann Jeruzsálemben bíróság elé állt a nácik zsidók ellen elkövetett rémtetteiben való részvételéért.

Milgram azt mondta diákjainak (akik részben a Yale hallgatói, részben New Haven lakosai voltak), hogy áramütést kell adniuk a többi résztvevőnek egy, a tanulással kapcsolatos kísérletben. Az ablak másik oldalán ülő, bedrótzott alanyok valójában be voltak avatva, és csak eljátszották, hogy áramütést kapnak. Amikor a kísérleti alanyok áramütést adtak a kijelölt személyeknek (akiket ők a kísérlet alanyainak hittek), rettenetes látvánnyal szembesültek. Az „áldozataik”, akiket nem ismertek, és akik soha nem bántották őket, látszólag borzalmasan szenvedtek – verték az ablakot és szívfájdalmakra panaszkodtak. Ennek ellenére a legtöbben követték Milgram utasításait, és folytatták az egyre erősebb áramütések alkalmazását, mígnem úgy tűnt, az áldozatok belehalnak. Még azok is, akik nem mentek el az áldozat (látszólagos) megöléséig, anélkül

hagyták el a helyszínt, hogy érdeklődtek volna a többi résztvevő hogyléte felől.

Milgram megállapította, hogy az emberek meglepően fogékonyak egy új helyzet új szabályaira, és megdöbbenő, milyen hajlandóságot mutatnak arra, hogy másokat bántalmazzanak és megöljenek valamilyen új cél szolgáltatásban, ha egy új tekintély erre utasítja őket. „Olyan mértékű engedelmességgel szembesültem – emlékszik vissza Milgram –, hogy nem láttam értelmét Németországban újabb kísérletet végezni.”

2

Védd meg az intézményeket.

Az intézményrendszer segít megőrizni a tisztességet. Intézményeinknek is szükségük van a segítségünkre. De csak akkor tekintsd sajátodnak őket, ha cselekszel is értük. Az intézmények nem tudják magukat megvédeni, egymás után fognak elesni, ha nem állunk ki kezdettől fogva mindegyik mellett. Ezért válassz egyet, amely fontos neked – bíróságot, újságot, törvényt, szakszervezetet –, és állj ki mellette.

Hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy az intézmények automatikusan megvédik magukat a legközvetlenebbül ellenük irányuló támadások ellen is. Ezt az alapvető hibát követte el néhány német zsidó Hitlerrel és a nációkkal kapcsolatban, miután azok kormányt alakítottak. 1933. február 2-án például egy vezető német zsidó újság bizakodó vezércikket jelentetett meg:

Nem csatlakozunk abhoz az állásponthoz, mely szerint Hitler úr és társai most, hogy megszerzték a régóta vágyott hatalmat, megvalósítják a [náci lapokban] terjesztett javaslatokat; nem fogják hirtelen megfosztani a német zsidókat alkotmányos jogaiktól, sem gettókba zárni őket, sem átengedni őket a tömeg irigy és gyilkos indulatainak.

Nem tehetik ezt, mert számos döntő tényező kordában tartja a hatalmat... és nyilván nem akarnak elindulni ezen az úton. Amikor európai nagyhatalomként cselekszenek, a hangulat

az etikai megfontolásokat és a jobbik énjüket erősíti, és eltávolít a korábbi ellenzéki magatartás felülvizsgálatától.

Így látta sok értelmes ember a helyzetet 1933-ban, és így látja sok ember ma is. A hiba annak feltételezésében áll, hogy azok a vezetők, akik intézményes úton kerültek hatalomra, ezeket az intézményeket nyilván nem változtathatják meg vagy szüntethetik meg – még akkor sem, ha korábban azt is hangoztatták, hogy pontosan ezt fogják tenni. A forradalmárok néha tényleg az összes intézmény azonnali megszüntetésével kezdik a munkát. Ez volt az orosz bolsevikok módszere. Bizonyos esetekben az intézményeket „csak” megfosztják erejüktől és funkcióiktól, így azok korábbi önmaguk látszatává válnak, és inkább segítik az új rendet, mintsem hogy ellenállnának. Ez az, amit németesen „gleichschaltolásnak” hívunk.

A náci hatalom megszilárdítása kevesebb mint egy évbe telt. 1933 végére Németország

egypártállammá vált, amelyben minden fontosabb intézményt bedaráltak. Annak az évnek a novemberében Németország vezetői hatalmuk megszilárdítására parlamenti választásokat tartottak és népszavazást rendeztek (egy olyan ügyről, amelyben a „helyes” válasz ismert volt). A német zsidók egy része úgy szavazott, ahogy a náci vezetők kívánták, abban a reményben, hogy a lojalitásnak ez a gesztusa az új rendszert lekötelezetté teszi irántuk. Ez hiú remény volt.